

"ואברהם זקן":

מתי התחילה האנושות להתבגר, ומה ערכה של זקנה?

ר' אביטל הוכשטיין – hochstein@mechonhadar.org

פרשת חיי שרה, תשע"ז

איש מבית בכנו

ורואה בעינו את מה שיהיה

ומה שיהנו ומה שיהיה פשהוא

עצמו כפר אינו

(נתן יונתן, איש מבית בכנו)

האנושות למדה להבחין בין טוב לרע רק לאחר האכילה מעץ הדעת; הנחש עבר לזחילה על גחונו כעונש למעשיו; מגוון השפות והתרבויות בעולמנו נוצרו בעת בניית מגדל בבל. סיפורי התנ"ך המתארים את בריאת האדם, העולם והטבע מבקשים לא פעם להסביר תופעות, מאפיינים ותכונות של החברה האנושית. הם מבקשים להסביר תופעות אלו המלוות אותנו עד ימינו, כפירות של תהליכים ולא כנתונים יש מאין. סיפור בריאת האדם ומגדל בבל הם דוגמאות מובהקות לסיפורים שכאלה, אולם התלמוד מציע נקודת מבט מפתיעה על סיפורו של אברהם – ומבקש לראות גם בו סיפור המספק הסבר לתופעה אנושית על-זמנית – זקנה.

התלמוד מציע נקודת מבט

מפתיעה על סיפורו של

אברהם – ומבקש לראות גם בו

סיפור המספק הסבר לתופעה

אנושית על-זמנית – זקנה.

זקנה מופיעה בתנ"ך בפעם הראשונה בהקשר של אברהם

ושרה, זאת בפרשה הקודמת וכפי שמסכם בפרשתנו: "וְאַבְרָהָם

זָקֵן בָּא בְיָמָיו" (בראשית, כ"ד, א). המדרש המופיע בבא מציעא

(דף פ"ז עמוד א) מודע לכך, ומצהיר מתוך כך כי: "עד אברהם

לא הייתה זקנה". המדרש ממשיך ומספר שאברהם ביקש את הזקנה, בקשה שאינה בהכרח אינטואיטיבי לנו כאנשי העולם המודרני. מה מספר לנו תיאור הבקשה אודות מאפייניה של הזקנה? כיצד מתוארת הזקנה, ואיזה יחס כלפיה מציע לנו הטקסט? נבחן שאלות אלו על ידי עיון בשתי גרסאות שונות של המדרש המתאר את בקשתו של אברהם לזקנה.

נפתח במדרש המופיע בבראשית רבה:

בראשית רבה (תיאודור-אלבק) כ"ו פרשת ויחי פרשה צז

אמר רבי יודה בי רבי סימון: אברהם תבע זקנה, אמר לפניו רבון העולמים: אב ובנו נכנסים למקום ואין אדם יודע למי יכבד, ומתוך שאת מעטרו לאב בזקנה אדם יודע למי יכבד. אמר לו הקב"ה: חייך דבר טוב תבעתה וממך אני מתחיל, מתחילת הספר ועד כאן אין כתיב זקנה, וכיון שעמד אבינו אברהם ניתן לו זקנה: 'ואברהם זקן בא בימים' (בראשית כ"ד, א).

השלכה מרתקת אחת של העולם שלפני הזדקנות מובנת ממקור זה: אבות ובנים שדמו זה לזה, כולל אברהם ויצחק, למעשה היו זהים זה לזה, ולא ניתן היה להבדיל ביניהם. כלומר, ההתפתחות הפיזית של בני האדם עצרה בנקודה כלשהי. בלי הזדקנות, לא הייתה עדות חיצונית למעבר הזמן, לחוויות החיים ולפערים בין דוריים. לפי גרסה זו, אברהם ביקש את בקשתו באופן ישיר, והמניע שלו היה רצונו לקבל את הכבוד הבא עם בגרות הגיל. הסברו של אברהם חושף את רצונות לכבוד, מעמד והיררכיה.

**בלי הזדקנות, לא הייתה
עדות חיצונית למעבר
הזמן, לחוויות החיים
ולפערים בין דוריים.**

נחשפת לפנינו תובנה רחבה של אברהם ביחס לזקנה, זקנים ראויים למעמד ולכבוד.

בתלמוד הבבלי ישנה גירסה שונה של הסיפור, עיון מדוקדק בה מציג את המניע של אברהם באופן אחר:

תלמוד בבלי בבא מציעא דף פ"ז עמוד א

עד אברהם לא היה זקנה, מאן דהוה בעי למשתעי בהדי אברהם - משתעי בהדי יצחק, בהדי יצחק - משתעי בהדי אברהם.
אתא אברהם, בעא רחמי והוה זקנה,
שנאמר "ואברהם זקן בא בימים."

תרגום: עד אברהם לא הייתה זקנה, מי שרוצה היה לספר עם אברהם, לדבר עם אברהם, היה מדבר עם יצחק, לדבר עם יצחק: מדבר היה עם אברהם. בא אברהם, ביקש אברהם רחמים, התפלל, והייתה זקנה.

לטקסט קצר זה שלושה חלקים:

**אחת התופעות האנושיות
הבסיסיות ביותר, לא הייתה
חלק מן החוויה האנושית מן
הבריאה ועד לתקופת אברהם.**

הראשון הוא הצהרה בדבר הסטטוס קוו בתקופה שלפני אברהם. אז אמנם היו אנשים שהיו "באים בימים", אולם לא היה לכך ביטוי פיזי, לא הייתה הזדקנות וזקנה. אחת התופעות האנושיות הבסיסיות ביותר, לא הייתה חלק מן החוויה האנושית מן הבריאה ועד לתקופת אברהם. פתיחה זו ממצבת את הפסוק הקצרצר על זקנתו של אברהם כרמז לאחד המיתוסים הגדולים המהווים הסבר למציאות האנושית כפי שזו מוכרת לנו היום.

החלק השני הוא בקשתו של אברהם המובילה לשינוי המציאות: הוא מתפלל לזקנה: "בעי רחמי, והוה זקנה" והייתה זקנה. מכיוון שאברהם מתואר כמתפלל ומבקש זקנה אנו מניחים שהוא תופס את החוויה כרצויה, או לפחות כבעלת השלכות רצויות.

החלק האחרון של הקטע הוא ציטוט: "ואברהם זקן בא בימים וה' ברך את אברהם בכל" (בראשית כ"ד, א). הסיפור מהווה רקע והסבר לחזרה לכאורה שישנה בו: "זקן" ו – "בא בימים". האחד מתייחס לגילו של אברהם בעוד השני לתיאור הפיזי של מצבו – הזדקנות. המדרש אולי מציע כך הסבר למילה

"בכל" – לא רק ברכה בדברים הרגילים, אלא גם בממד
מפתיע: זקנה. לא רק שאברהם איננו מנסה להתחמק מן
הזקנה אלא שהוא מבקש אותה וזוכה בה.

המדרש חושף תובנה ביחס למשמעות הזקנה והשלכותיה
אשר מציעה הסבר לבקשתו של אברהם.

לא רק שאברהם איננו מנסה להתחמק מן הזקנה אלא שהוא מבקש אותה וזוכה בה.

תובנה זו מתגלה באופן תיאור המציאות שלפני הזקנה:

"מאן דהוה בעי למשתעי בהדי אברהם – משתעי בהדי יצחק", מי שרוצה היה לספר ולדבר עם
אברהם, היה מדבר עם יצחק, ולהפך.

לפי גרסה זו, בקשתו של אברהם לזקנה היא בעצם בקשה להבחנה. כפי שמסביר רש"י בפרושו על
אתר: "כדי שיכירו בינו ובין בנו".

אברהם רוצה להיות מזוהה כמי שהוא – אברהם. חסר בביטוי חיצוני לזקנה הוא איבוד של חלק
מזהות. אברהם אינו מזוהה באופן מלא כמי שהוא כשאינן למעבר הזמן ביטוי חיצוני.

בשתי גרסאות הבקשה, זו שבבראשית רבה וזו שבתלמוד הבבלי, אברהם שואף לעולם שבו הוא
מובחן מבנו, עולם שבו הורים וילדיהם הם ויריאטציות האחד של השני ולא חזרה.

אולם ההבדל שבין שני ההסברים של בקשת אברהם הוא שבבראשית רבה שואף אברהם לכבוד
והיררכיה, ואילו לפי גרסת התלמוד הבבלי השאיפה היא לנבדלות ושונות.

כשהבקשה לזקנה נעשית בהקשרו של הקשר שבין הורים לילדיהם הבקשה להבחנה היא טעונה.
אברהם מקבל את מה שאולי הורים חולמים עליו: צאצא הזהה לו, ולא עוד אלא שהוא המשך שיכול
לקיים את השאיפה לאל מות. אולם, המציאות היא שעצם הקיום של יצחק כשכפול של אברהם מוחק

את מהותו הייחודית של אברהם. ככל שיצחק זהה יותר לאברהם ומקבל התייחסות ככזה, המציאות של אברהם עצמו מאבדת מערכה. בעולם שבו אנשים לא יכולים להבחין בין דורות, אין משמעות לקיום של הדור המבוגר יותר. בשלב התפתחותי מסוים, חידוש הוא בלתי אפשרי משום שישן וחדש זהים זה לזה. העולם שלפני הזדקנות הוא עולם בסכנת סטגנציה, עולם שבמובן מסוים עומד במקומו, משום שאין בו אפשרות להבחין בין ישן לחדש.

פסקה תלמודית קצרה זו

טוענת כי ללא הזקנה

האנושות עומדת במקום.

פעמים רבות אנו חושבים על זקנה כמצב של עמידה במקום, שלב בחיים שבו ישנה האטה, ואפילו עצירה, תקופה של עבר והווה ואולם מעט מאוד עתיד. פסקה תלמודית קצרה זו טוענת כי ללא הזקנה האנושות עומדת במקום. ולא עוד אלא שאם לא תהייה הפגנה

חיצונית של מעבר הזמן יכול הדור הבא לקוות רק ללכת בצעדי הדור שקדם לו. הזדקנות היא אשר מאפשרת את המעבר מעבר להווה, ומהווה לעתיד. היא שמקיימת ומאפשרת המשכיות של שינוי והתפתחות. אברהם מייצג תפיסה כלפי זקנה שלפיה אין אלו סימנים לסוף אלא מה שמאפשר המשכיות וגיוון.

שמא בקשתו של אברהם כפי שזו מוצגת בתלמוד הבבלי היא לא רק בקשה לכבוד המתמקדת ב"אני", כפי שעולה בבראשית רבה, אלא שיש בה ממד פילנתרופי. הבקשה לנבדלות היא לא רק בקשה עבור עצמי אלא גם בקשה עבור בני וצאצאי. זוהי בקשה אוניברסלית אודות קידמה. אברהם למעשה מבקש לשנות את העתיד, עתיד שהוא לא יהיה חלק ממנו, והמענה הוא "וה' ברך את אברהם בכל".